

А. А. Мацюк

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Система мотивів у романі П. Кіньяра «Вілла Амалія»

Мацюк А. А. Система мотивів у романі П. Кіньяра «Вілла Амалія». Статтю присвячено аналізу системи мотивів у романі П. Кіньяра «Вілла Амалія», виявленню та опису їх функцій та ознак. Система мотивів корелює з музичною теорією П. Кіньяра, яка пояснює природу використання лейтмотивів музики і тиші в романі. Мотиви самотності, утечі, розлуки, самоідентифікації, передвістя в романі П. Кіньяра «Вілла Амалія» моделюють сюжет роману і відповідають таким ознакам, як системність, стійкість, варіативність, валентність.

Ключові слова. П. Кіньяр, «Вілла Амалія», система мотивів, лейтмотив, музична теорія.

Мацюк. А. А. Система мотивов в романе П. Киньяра «Вилла Амалия». Статья посвящена анализу мотивов в романе П. Киньяра «Вилла Амалия», выявлению и описанию их функций и признаков. Система мотивов коррелирует с музыкальной теорией П. Киньяра, которая объясняет природу использования лейтмотивов музыки и тишины в романе. Мотивы одиночества, бегства, расставания, самоидентификации, предзнаменованый в романе П. Киньяра «Вилла Амалия» моделируют сюжет романа и отвечают таким признакам, как системность, стойкость, вариативность, валентность.

Ключевые слова. П. Киньяр, «Вилла Амалия», система мотивов, лейтмотив, музыкальная теория.

Matsiuk A. System of motifs in the novel of P. Quignard «Villa Amalia». The article is devoted to analyse the motifs in the novel of P. Quignard «Villa Amalia», to discover and describe their functions and signs. The system of motifs correlates with the musical theory of P. Quignard, that explains nature of the use of leitmotifs of music and silence in the novel. The motifs of loneliness, escape, parting, self-definition, omens in the novel of P. Quignard «Villa Amalia» design the plot of the novel and answer such signs, as system, stability, variations, valency.

Keywords. P. Quignard, «Villa Amalia», system of motifs, leitmotif, musical theory.

На сучасному етапі літературознавство оперує великою кількістю наукових студій, присвячених теорії та функціонуванню мотивів (А. Бем, О. Білецький, О. Веселовський, Б. Гаспаров, Є. Мелетинський, В. Пропп, Б. Путілов, В. Руднев, І. Силантьєв, В. Тюпа, О. Фрейденберг та ін.) Б. Гаспаров вказує на різні форми реалізації мотиву («<...> в ролі мотиву може виступати будь-який феномен, будь-яка смислова «пляма», подія, риса характеру, елемент ландшафту, будь-який предмет, вимовлене слово, барва, звук і т.д.; <...>») [1:30–31]. Мотив може бути реалізований тільки в системі, що підкреслює О. Фрейденберг: «Усі мотиви перебувають між собою в одному конструктивному ладі, тотожному з основним ладом сюжету» [5:222]. Важливу роль принципу системності для з'ясування проблем літературного мотиву зауважує Б. Путілов [3]. На його думку, функціонування мотиву в системі стає можливим завдяки його «валентності», тобто здатності до сполучення або взаємодії з іншими мотивами. Це підкреслює і Б. Гаспаров, який відмічає, що нарощування смислів відбува-

ється за рахунок постійного накладання та взаємодії мотивів [1:292].

Актуальність теми нашої статті визначається тим, що романна проза П. Кіньяра (народ. 1948), одного з найвизначніших сучасних письменників Франції, сьогодні перебуває у фокусі літературознавчої уваги і на його батьківщині, і за її межами, зокрема, в США [7; 8; 9]. Корпус романних текстів П. Кіньяра об'єднано системою провідних мотивів (мотив музики, мотив тиші, мотив самоідентифікації тощо). Вивченню мотивної структури романів «Усі ранки світу», «Салон у Вюртемберзі», «Сходи Шамбора» присвячено наукові розвідки Б. Бланкмана [7], Ж.-Л. Потро [9], Д. Рабате [12]. Утім мотивний аспект роману «Вілла Амалія» (2006) дотепер не досліджувався. Завдання нашої статті — виявити і проаналізувати систему мотивів у романі П. Кіньяра «Вілла Амалія».

Лейтмотивом (повторюваним мотивом, наскрізною темою, що постає як спосіб «<...> подолання фрагментарності, хаотичності життєвого матеріалу» [2:307] і створює підтекст [6:207]) романної творчості П. Кіньяра є **музика**. Для письменника музика

є засобом самовираження (П. Кіньяр походить із сім'ї органістів і грає на багатьох музичних інструментах), принципом мислення та одним із способів організації його літературних текстів.

Ключем до розуміння ролі лейтмотиву **музики** в романах П. Кіньяра є його музична теорія. Письменник дотримується думки, що перша аудіальна перцепція відбувається в людині ще до народження, а в музиці зберігаються всі ті «втрати» та зміни, які вона переживає протягом життя. Згідно з теорією П. Кіньяра, три «втрати» примушують музикантів повертатися до стану до-народження: 1) втрата дитячого голосу («ломка» голосу); 2) втрата пре-лінгвістичного стану (у момент здобування навичок мови); 3) втрата першого життєвого простору (материнської утроби). Всі ці втрати пов'язані з **тишею, мовчанням**: людина або ще не вміла розмовляти, або знавала голосових мутацій. Герої П. Кіньяра — музиканти та композитори — завжди прагнуть повернутися до «первісного стану», знайти свій безпечний і комфортний «острів», що є алюзією на повернення до материнської утробы [10].

Героїня роману «Вілла Амалія» Анн Іден — композитор і виконавець, суцільно занурений у світ музики. «Музика вигадується в мені без інструменту. Як оргазм, музика йде прямо вгору до голови» [11:278] (*тут і надалі переклад наш — А. М.*). У романі також згадується низка композиторів: Й. Гайдн, Й. С. Бах, В. А. Моцарт, Й. Шоберт, Г. Вольф, Т. Я. Кршител, К. В. Глюк.

Зв'язок із музикою передався Анн через покоління по чоловічій лінії — через діда і батька. Цікаво, що батько, який утік від сім'ї, пояснює своє зникнення тим, що він не міг чути крики маленької доньки, тобто він — «занадто музикант» [11:262]. Батько не брав участі у вихованні Анн, утім, здається, розуміє її найкраще за всіх («Я розумію, чому ти так обриваєш свої музичні п'єси» [11:263]). Батько, який заклав у дочці любов і тяжіння до музики, нехай лише на генному рівні, з'являється в її житті лише після смерті матері (за його словами, «<...> дуже милої, дуже гарної кухарки, дуже католицької жінки» [11:263]). Він зізнається Анн: «Я захоплююся тобою <...>. Я купую те, що ти робиш. Особливо я захоплююся другим диском, який ти записала» [11:263]. Так, єдине, що об'єднує батька і доньку — це музика. Несподівана поява батька супроводжується таким же раптовим прощанням з ним («Вони пообіцяли один одному більше ніколи не ба-

читися» [11:272]). Їхнім прощанням стало тріо Гайдна в чотири руки («Вони закрили очі. Вони зіграли» [11:273]). Емоційний сплеск Анн після втрати матері і батька виражається в нестримній музичній творчості («Старіючи, я стала бджолою-збирачкою» [11:277]). Четверта частина роману наповнена музичними описами. «Вона грала, щоб відпочити від написання музики, тому що вона творила все більше і більше» [10:275]. «Анн Іден опублікувала свої піднесені сонати, тріо, які ніколи раніше не випускалися і не виконувалися» [11:277]. Саме музичні композиції Анн виражали її внутрішній стан краще за будь-які слова: «<...> музика Анн Іден була відмічена скорботою» [11:276].

Романні події фіксують момент радикального перелому в житті Анн Іден. Викривши свого коханого Томаса в зраді, вона вирішує докорінно змінити життя: продає будинок, звільняється з роботи, міняє зовнішність і від'їжджає з країни. У пошуках себе та комфортного місця існування Анн зустрічає старих друзів (Жорж) і знаходить нових (доктор Радницький, Юлія, Шарль).

Виконання музики є найважливішим актом у житті Анн, моментом, за теорією П. Кіньяра, коли музикант може повернути те, що, здавалось, втратив назавжди. Тому сцена продажу роялів, «прощання» з ними є вирішальною подією в житті протагоніста. «Вона подумала, що відтепер вона скрізь гратиме прощання не за власною волею» [11:90].

Першоосновою музики, за Кіньяром, є **тиша**, саме тому концепт тиші є одним із центральних понять його теорії [10] і лейтмотивом його романів, зокрема, роману «Вілла Амалія» («Вона вигадувала пісні <...> повні тривалості тиші» [11:277], «<...> йдучи за музичною темою в тиші» [11:221]). Тиша є інструментом, користуючись яким, композитор розпочинає процес написання музики (саме так робить Анн в романі «Вілла Амалія»): «Спочатку вона читала партитуру далеко від піаніно, потім відкладала її» [11:221]. «Іноді вона влаштовувалася в холі готелю — в одній із віталень готелю Мор або в барі Неаполя, аби лише там було трохи тиші» [11:221–222]. «У тиші вона перевіряла мелодійні лінії перед тим, як їх полюбити, записати або викреслити» [11:222]. Героїня роману прагне знайти гармонію в житті, яка в першу чергу проявляється в тиші («тиша оточувала тіло Анн Іден» [11:178]). У романі «Вілла Амалія» тиша є незримою супутницею Анн і її свідомим вибором. Так, стосунки з доктором Радницьким відповідали філософії героїні: «Їх

тіла створювали тишу, в якій вони жили. Маленька Радницьки любила цю тишу, яка оточувала тіло Анн Іден, — можливо, навіть більше, ніж її музику — і яка була її загадковою супутницею» [11:178].

Лейтмотив музики пов'язаний також з мотивом **самотності** («Ти була б дійсно моєю донькою, якби ти була такою ж самотньою, як був завжди я» [11:259]). Цей мотив підсилюється й музично орнаментується уведенням у роман описом елегії «Самотність» Кетрін Філіпс на музику Р. Персела. «Бог завжди тут, але він один» [11:99]. Повторення музичного мотиву елегії «O oh how I» сполучені в романі з мотивами пошуку, самотності, утечі.

Мотив **утечі** — внутрішньої («Таким чином, внутрішній світ відкрився в мені. Моє тіло звикло проходити через цей таємний отвір, покидати землю, покидати зовнішній простір» [11:172]) і фізичної («доповнити своє тіло панциром і нічого не бачити» [11:120], «<...> я все ще втікаю, як втікав ти» [11:158]) — є проявом пошуку кращого світу для творчості і життя. Буквальна і фізична втеча Анн, як вказувалося, обумовлена не лише обставинами її життя, вона вписана генетично в її характер. Утечу спричиняє розлука з людьми й улюбленими місцями, із самим собою. Мотиви **розлуки і втрати / пошуку самоідентифікації** проходять червоною ниткою в романі «Вілла Амалія». «Вона розлучалася не лише з чоловіком, а й зі своєю пристрасстю, із способом життя, в якому була пристрасстю» [11:93], «<...> покинувши все, можливо, вона втратила себе» [11:105]. Міняючись зовні, Анн Іден перебуває в пошуках себе-нової. «Вона подумала, що мало хто зміг би упізнати її, якщо навіть вона сама непокоїлася, ким вона стала, дивлячись на своє нове відображення в дзеркалі» [11:105].

Можливо, щоб знайти себе, треба звернутися до «інших». Так, кожен персонаж в романі «Вілла Амалія» по-різному описує Анн Іден: «Це була складна натура. Для Магдалени вона була повелительською гроз і всемогутньою феєю. В очах Леонарда Анн була глибоко вдумливим музикантом, трохи байдужим до тих, хто її оточував, сильною, дикою або, щонайменше, неприрученою, самотньою. В очах Юлії вона була великим ніжним тілом, мовчазним, чуттєвим, спокійним, уся з кісток, западин, відступів. В очах Жоржа це була маленька горда дівчинка, трохи з ворожим ставленням, завжди насторожі, схвилована без вагомих причин, тендітна, тривожна, таємнича. У моїх очах це був геніальний му-

зикант. Я чув дуже рідко її гру. Проте, я робив все для того, щоб це сталося» [11:222].

Доленосність певних подій в кожному з чотирьох романних розділів підкреслюється мотивом **передвістя** (квітка чорниці, кошени з чорною плямою, звук зіткнення човнів). «Дивовижним знаком» [11:110] для Анн наприкінці першої частини стає квітка чорниці, подарована митниками. «Вони подарували їй квітку чорниці, яка розквітла через недогляд в сонячному промені» [11:110]. «Відчувши глуху радість» [11:115] на острові Іскья, і розповідаючи про своє щастя Жоржу, Анн почула «звук зіткнення човнів» [11:118]. «Це був дивний знак» [11:118]. Передвістям близького кінця Жоржа став великий чорний дрізд, який сів на його черевики і чотири рази прокричав. І хоча Анн сказала, що це хороший знак, вона бігла від нього, відчуваючи швидке наближення смерті. Кошеня з чорною плямою, яке прийшло на віллу незадовго до смерті Лени, теж стало фатальним знаком, так само як те, що дівчинка забруднилася ягідним соком чорниці. Передвістя-переклички, як музичні повтори, акцентують увагу читача на важливих подіях в житті протагоніста та структурують сюжет.

Фінал роману — світанок, якого Анн боїться, — є ще одним, останнім знаком, що сповнений оптимізму, на відміну від початку роману — ночі, яка стала відправною точкою змін в житті Анн Іден. Ключові темпоральні образи рамкових епізодів роману — ніч / світанок — задають тон розповіді: від мороку і невідомості до гармонії і світла. Роман обривається, немов музичний твір, написаний протагоністом: «Особливість музичних п'єс Анн Іден полягала в їх раптовому перериванні. У них не було кінця — але різка тиша, яка здавалася непередбаченою і з'являлася в найгірший момент, у найсумніший момент, у мить, коли всі чекали продовження» [11:269].

Деякі мотиви роману «Вілла Амалія» демонструють здатність до сполучення з іншими мотивами, тобто мають ознаки «валентності»: мотиви розлуки і втечі співвідносяться з мотивами самотності і самоідентифікації протагоніста. При цьому лейтмотиви музики і тиші, що пронизують усю структуру тексту, демонструють не просто взаємодію, а взаємонакладання, мають ознаки системності і стійкості.

Отже, лейтмотиви музики і тиші, мотиви самотності, утечі, розлуки, втрати/пошуку самоідентифікації, передвістя в романі П. Кіньяра «Вілла Амалія» моделюють сюжет, структурують текст.

Лейтмотиви і мотиви «програмують» інтригу, вони є сюжетогенними [3:149]. Так, мотиви утечі і, як наслідок, пошуку самоідентифікації стають «двигуном» у сюжетному розвитку роману. Вони «просувають» розповідь, визначаючи перспективу розвитку дії [4:79]. Повторюваність лексики, як у випадку з мотивом передвістя, служить створенню певного настрою і ритму, вказує на орнаментальну функцію мотивів. Окрім цього, система мотивів має тематичну функцію («<...>

тема — найближча до мотиву категорія» [4:59]). Мотиви в романі «Вілла Амалія» концентрують і підкреслюють головні об'єкти художнього зображення (музичні образи, пошук «нової землі»).

Перспективи дослідження вбачаємо як у вивченні мотивної структури інших романів П. Кін'яра («Салон у Вюртемберзі», «Усі ранки світу»), так і у виявленні системи провідних мотивів романної прози письменника в цілому.

Література

1. Гаспаров Б. М. Литературные лейтмотивы. Очерки по русской литературе XX века / Б. М. Гаспаров. — М. : Наука, 1993. — 304 с.
2. Мелетинский Е. М. Поэтика мифа / Е. М. Мелетинский. — М. : Наука, 1976. — 407 с.
3. Путилов Б. Н. Мотив как сюжетобразующий элемент / Б. Н. Путилов // Типологические исследования по фольклору: сб. статей памяти Владимира Яковлевича Проппа (1895–1970). — М., 1975. — С. 141–155.
4. Силантьев И. В. Поэтика мотива / И. В. Силантьев; [под ред. Е. К. Ромодановская]. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 296 с.
5. Фрейденберг О. М. Система литературного сюжета / О. М. Фрейденберг // Монтаж: Литература. Искусство. Театр. Кино [под ред. Б. В. Раушенбах]. — М. : Наука, 1988. — С. 216–237.
6. Целкова Л. Н. Мотив / Л. Н. Целкова // Введение в литературоведение. Литературное произведение: основные понятия и термины / Под ред. Л. В. Чернец. — М., 1999. — С. 202–209.
7. Blanckeman V. Les récits indécidables : Jean Echenoz, Hervé Guibert, Pascal Quignard / V. Blanckeman. — Pas de Calais: Presses universitaires du Septentrion, 2000. — 219 p.
8. Lapeyre-Desmaison Ch. Pascal Quignard le solitaire / Ch. Lapeyre-Desmaison. — Paris : Galilée, 2006. — 247 p.
9. Pautrot J.-L. La musique de Pascal Quignard / J.-L. Pautrot // Etudes francaises. — 2004. — Vol. 40, № 2. — P. 55–76
10. Quignard P. La leçon de musique / P. Quignard. — Paris : Gallimard, 2012. — 121 p.
11. Quignard P. Villa Amalia / P. Quignard. — Paris : Gallimard, 2012. — 300 p.
12. Rabaté D. Pascal Quignard. Etude de l'oeuvre. — Paris : Edition Bordas/ SEJER, 2008. — 189 p.